

FIGYELŐ

A kataszteri térképek forrásértéke. Az Országos Vízügyi Főigazgatóság rendeletére és a Mezőgazdasági Múzeum támogatásával egy, a feladatra legilletékesebb tudományos kutatókból álló munkaközösség megkezdte az Országos Levéltárban az iratesomók között lappangó régi kéziratok térképek felkutatását és kartotékolását. Ezideig — három év alatt — mintegy 7000 eddig ismeretlen kéziratok térkép került elő s ezekről kerekén 5050 kartotéklap készült.¹

Valóban felbecsülhetetlen értéket jelentenek 100, 200, 300 éves térképeink mindenfajta kutató számára. Különösen értékeseknek tartjuk azokat a 200 éves, vagy régiebb térképeket, amelyek az egykori telek- és művelésiág viszonyokat a tulajdonosok neveivel együtt tartalmazzák. Milyen nagybecsű például a *miskolci „Kötél Könyv”*, valamint az azt kiegészítő gazdasági feljegyzések és adólajstromok, amelyekből MARJALAKI KISS Lajosnak sikerült rekonstruálnia Miskolc belvárosának 1702. évi utcarendjét és telek-megoszlási viszonyait². S milyen sok nehézség árán, mert nem rendelkezett korabeli térképpel!

Igen nagy szó nálunk, ha az 1700-as évek dereka tájáról olyan birtoktérképpel találkozunk, amely a XVIII. századi mező- és erdőgazdasági, valamint bányászati viszonyokat és a dülöneveket a tulajdonosokra vonatkozó adatokkal együtt tünteti fel. Ezek, illetőleg az ilyenfajta térképek azért ritkák, mert ebben az időben nem volt nálunk olyan intézmény, amely ilyen jellegű térképeket hivatalból és rendszeresen, az ország egész területéről készített volna.

Az ókorban azonban volt hasonló intézmény. Az újkori, helyes adóztatási alapokra irányuló törekvések hozták létre a korszerű birtoktérképeket. Ezeket a táblázatokba foglalt, ókori fejadó kimutatást jelentő „Capitastratum”, rövidítve: „Catastrum” szó alapján³ kataszteri térképeknek nevezzük.

A kataszteri térképek tehát általánosságban: birtoktérképek. Tulajdonképpen ugyanazok, mint a korábbi idők hasonló céllal készült, de sokkal kevésbé pontos birtoktérképei. A kataszteri térképek készítésével — nem szólván az ilyen célú, kezdetleges, ókori, egyiptomi és kínai térképekről, — Európa minden más kontinenst megelőzött.

Legkorábban Svédországban létesült kataszteri földmérési intézmény. II. *Gusztáv Adolf* vezette be 1628-ban⁴. Bármilyen kezdetleges volt is, rendelkezett már azokkal a jellegzetes feltételekkel, amelyek csakis a kataszteri térképek készítés körülményeire

¹ BENDEFFY L.: *Több ezer ismeretlen kéziratok térkép feltárása az Országos Levéltárban.* Levélt. Közl. 1966.

² MARJALAKI KISS L.: *A miskolci Kötél könyv 1702-től. Miskolc ősi településű jobbágy- és zsellér háztelkei.* Kny. a Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményeiből. Miskolc, 1958.

³ VUCSKICS Z.: *Az országos kataszteri felmérés múltja és jelene.* *Kataszt.* Közl. 1914.

⁴ [GÁNÓCZY S.]: *A svéd felmérés.* *Kataszt.* Közl. 1914.

jellemzők. Ezek: 1. a földmérést *elfogulatlan* és a *pártatlanságra* esküt tett, *szakképzett* mérnök-tisztviselők végzik; 2. a munka *folyamatos* és *rendszeres*; 3. végcélja az, hogy az állam egész területéről megbízható és előírt pontosságú birtoktérkép készüljön: *végrehajtási utasításba* foglalt egységes elvek alapján; 4. a *földbirtokok határai* látható és *maradandó módon* meg vannak jelölve.

E feltételek közül korábban mindig csak egyesek teljesültek. A mi határjárási gyakorlatunkban is találunk földfölötti és földalatti határjeleket már a XIII. századból.⁵ Legrégibb határjelünk, amelyet valóban ismerünk, az *Icece-dombi XV—XVI. századi feliratos határkő*⁶, ma a gyulai Erkel Ferenc Múzeum tulajdona. Ennél régibb középkori feliratos kő ezideig nem ismeretes hazánkban.

A kevés háborút látott Svájcban Hans STOHLER tanár fáradhatatlan szorgalommal kutatta fel a régi határjeleket. Egyetlen római oszlopdarabból alakított, bizonytalan korú, de feltehetően XII—XIII. századi Therwil és Oberwil határát jelző kövön kívül⁷ jónéhány XII—XVI. századi eredeti határjelet is talált. Ezek is feliratos kövek.⁸

Feliratos köveket tehát már igen régtől fogva használtak birtokhatárok törései pontos helyének megjelölésére. A földmérést (határjárást) is hites királyi, fejedelmi emberek, (nálunk a káptalanok szerzetes-geometriái) végezték. Mégsem beszélhetünk kataszterről, illetőleg kataszteri térképekről, mert ők sem térképeket, sem telekkönyvszerű kimutatást nem készítettek.

Bármennyire kevéssé ismeretes és szinte hihetetlennek tűnő, az állandó kataszteri földmérés felé a második lépés nálunk: az *Osztrák-magyar birodalmon belül* történt. 1718-ban az osztrák kormányzat elrendelte Lombardiára nézve a *dülönkénti földmérést*. Ez volt a „Censo milanese”-nek nevezett első szervezett, és a mai fogalmak szerint is (a maga korában) korszerűnek nevezhető földadókataszteri munkálat. „*Vetületnélküli*” rendszerben, háromszögelés mellőzésével hajtották végre. 1759-ben fejezték be, s rövidebben életbe is lépett⁹.

A lombardiai tapasztalatok alapján Mária Terézia 1747-ben elrendelte, hogy az úrbéri földeket — a jobbágyok szolgáltatásaival kapcsolatban — az országok, illetőleg tartományok közjoga szerint — földmérés és becslés nélkül írják össze. Ez az úrbéri összeírás nálunk 1748 és 1756 között meg is történt.¹⁰ Agrártörténeti vonatkozásban felbecsülhetetlen értékű munkálat volt.

1785-ben jelent meg II. József korszakalkotó rendelete a földadó szabályozásáról. Ezt földmérés, mégpedig szabályszerű kataszteri jellegű munkálatok segítségével óhajtották végrehajtani. Ezt a földmérést — a katonai felvételtől teljesen függetlenül, de mérnökkari tisztek vezetésével — a hatóságoknak, a községi nótáriusoknak és irnokoknak, valamint a megyei, városi és uradalmi geometráknak kellett volna elvégezniük, a kész birtoktérképek összedolgozásával, 1:3600-as méretarányban. A térképezési munkálatokat részletes birtok- és jövedelemkimutatások egészítették ki. Ezek a munkálatok meg is kezdődtek, de az 1788—1791 közötti török háborúk miatt félbeszakadtak, illetőleg

⁵ BENDEFY L.: *A kunszentmiklósi „Kammenája baba”*. Fejezet szerzőnek: *A magyarság és Középkor* c. művéből; Bp. 1945. 315—323. l.

⁶ BENDEFY L.: *A Gyulai Icece-dombi középkori határkő*. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum jubileumi Évkönyve. Gyula, 1960. 47—50. l.

⁷ STOHLER, H.: *Der Grenzstein und die Grenze in Volksglaube und Poesie*. Der Rauracher. 18. Jg. 16. Aesch, 1946. és Uő.: *Die Basler Grenze*. Basel, 1964.

⁸ EGLIN, J.: *Die historische Grenzsteinsammlung auf dem Kirchhof zu Muttenz*. Basel, 1958.

⁹ ANTALFFY A.: *Országos kataszteri felmérésünknek jelen állása és iránya*. *Kataszter*. Közl. 1910. 129—134. l.

¹⁰ BORBÉLY A.—NAGY J.: *Magyarország I. katonai felvétele II. József korában*. A Bécsi Colleg. Hung. Füzetei XII. sz. Bp. 1932.

1790-ben, II. József halálával teljesen meg is szűntek.¹¹ Sajnos, a magyar nemesség — a vármegyék vezetőinek csendes támogatásával — ennek a csodálatosan értékes felvételnek minden eredményét szinte nyom nélkül megsemmisítette.¹²

Hogy milyen értékes anyagot pusztított el az emberi rövidlátás,¹³ ítéljük meg abból, hogy csupán egy 1788-ban hevenyészve készített hivatalos leltár 1677 térképről ad számot.¹⁴ Azonban ez a szám közelről sem teljes, mert ma — nem szólván a szomszéd államokhoz került levéltárakban tárolt hasonló korú térképekről — csak a hazai levéltárakban körülbelül 7000 darab XVIII. századi térképről tudunk.¹⁵ Ebből következik, hogy a szóbanforgó kataszteri felvételhez az 1780-as évek Magyarországnak területén kerekén 20 000 birtoktérkép adatait használhatták fel. Mit jelentene az elpusztult II. József-féle kataszteri földmérési térképanyag ma agrártörténészeink számára, és ugyanúgy nyelvészeinknek és történészeinknek is a régi dülőnevek birtokában!

Ennek jelentőségét csak akkor látjuk valójában, ha tudjuk, hogy az európai országok kataszteri földmérése zömmel csak a XIX. században vette kezdetét.

Hollandia 1806—1812 között végeztette első ilyen nemű földmérését, amelyet — annak tökéletlensége miatt — 1817—1830, illetőleg 1831—1850 között újabb hasonló földmérés követte. Az elsőnek méretaránya 1:5000 a külsőségen és 1:2500 a belsőségen; az utóbbiaké 1:2500, illetőleg 1:1250, a városokban pedig 1:625¹⁶.

A franciaországi első kataszteri földmérés 1808 és 1845 között készült el ugyan-csak 1:5000, 1:2500 méretarányban. Újabb már csak e század elején követte.¹⁷ A szomszédos Luxemburgban 1818 és 1824 között volt az első kataszteri földmérés, s ezt 1844-ben nyilvántartási úton helyesbítő felvétel követte.¹⁸

Dánia kataszteri felmérésére 1810-ben került sor 1:4000, illetőleg (a városokban) 1:800 méretarányban. Az újabb földmérés 1863-ban vált szükségessé.¹⁹

Belgium 1830-ban rendelte el az ország kataszteri földmérését 1:2500, 1:1250, illetőleg (a városok belterületén) 1:625 méretarányban.²⁰ Ugyanebben az időben kezdtek hozzá, (de egyáltalában nem egységesen) a kataszteri földméréshez a különböző német államok is.

A cári Oroszország 1870-ben, a Kurlandi részekben 1889-ben, Livlandban 1906-ban kezdte meg a kataszteri földmérést.²¹ Lichtenstein 1865-ben (1:2000-es méretarányú felvétellel),²² Olaszország pedig 1840 és 1888 között a régi osztrák minta szerint kapcsolódott bele ugyanebbe a munkába, 1888-ban pedig új, önálló kataszteri földmérésbe kezdett.²³

Századunk elején még volt néhány európai állam, amely nem érezte szükségét a kataszteri földmérés megszervezésének. Így például Norvégiában 1908-ig semmiféle

¹¹ FÖRDÖS L.: *A II. József-féle kataszteri földmérés Magyarországon*. Szeged, 1931.

¹² FEHRENTHEIL-GRUPPENBERG L.: *Régi magyar földmérők*. Térképészeti Közl. 1937. 226—249. l.

¹³ HADFALUSI SPILLENBERG Pál: *Szabad elmélkedések a földek kimérése szerint felállítandó adózás systemájának tökéletlenségéről*. Kassa, 1790. (Ellinger János és Tsa kiad.)

¹⁴ IRMÉDI-MOLNÁR L.: *Aus der Vergangenheit der Ungarischen Kartographie*. Acta techn. Acad. Sci. hung. 1959. Tom. 23. p. 267.

¹⁵ BENEDELY L.: *Kézírtos térképeink catalogusának kérdéséhez*. Geod. és Kartogr. 1957. 170—175. l. és Uő.: l. a. id. m.

¹⁶ X [GÁNÓCZY S.]: *Idegen államok katasztere*. *Kataszteri Közl.* 1908. 150—151. l.

¹⁷ DOBROVIC V.: *A francia kataszter*. Uo. 1893; 1898; 1899.

¹⁸ X [= GÁNÓCZY S.] 16. a. id. m. 17. évf. 248—249. l. Pozsony, 1908.

¹⁹ Uo. 17. évf. 117—120. l. Pozsony, 1908.

²⁰ Uo. 17. évf. 135—137. l. Pozsony, 1908.

²¹ Uo. 17. évf. 76—80. l. Pozsony, 1908.

²² Uo. 17. évf. 148—149. l. Pozsony, 1908.

²³ Uo. 18. évf. 23—29. l. Pozsony, 1909.

rendszeres földmérés nem volt, hanem a községi előljáróságok jelölték ki az elfoglalható területek határát.²⁴ Angliában 1912-ben,²⁵ Romániában pedig még 1916-ban sem volt kataszteri földmérés. Ez utóbbi országban, ha egy földbirtokos felmérte birtokát, arról (mérőasztallal és busszólával) két térkép készült, s egyiket a törvénytörvények irattárában helyezték el.²⁶

Ilyen körülmények között nagyon is tisztos hely illeti meg a magyarországi kataszteri földmérést, amely az 1849. október 20-i nyílt parancs értelmében az 1853-ban megindított országos háromszögeléssel vette kezdetét. A kataszteri térképlapok felvételét 1854-ben kezdték meg, de 1856-ban 1:2880-as méretarányban az egészet előlőről kezdték. Ez a földmérési periódus „Állandó kataszter” elnevezéssel 1894-ig tartott. Ettől kezdve 1918-ig „Országos kataszteri felmérés” volt a neve.²⁷ Mai nevét („Állami Földmérés”) akkor nyerte.

A kataszteri földmérés köz- és népgazdasági jelentőségéről e helyütt nem kívánunk beszélni. Több igen jó tanulmány foglalkozott a múltban ezzel a kérdéssel.²⁸

Kataszteri földmérésünk első lapjai 1854–1855-ben készültek, tehát több mint 100 évesek. Azonban az 1856 és 1895 között készült térképlapok is tulajdonképpen az 1800–1850 közötti állapotokat tükrözik, mert a mezőgazdasági viszonyokban a múlt században alig volt valami változás. Belátható tehát, hogy a múlt századi birtok-, település-, mezőgazdasági stb. viszonyok tanulmányozása lehetetlenség lenne e térképek nélkül.

Az eredeti kataszteri térképekről az eredeti méretarányban hártypapír-másolatok készültek. Ezeket tojásfehérjével kemény kartonlapokra ragasztották, majd a művelési ágaknak megfelelően kiszínezték. Nevük: „*birtokvázlat*”. Ezek a birtokvázlatok parcellánként tartalmazzák a birtokos(ok) nevét, illetőleg a belsőségekben a házsámokat is. Tehát kitűnő eligazítást adnak birtoklási ügyekben. Éppen ezért a községi előljáróságok (ma: tanácsok) kapták meg azokat. Sajnos, a gyakori használat következtében a legtöbb községben tökrementek. De még ha — történetesen — nem is mentek tönkre, kutatási célra alkalmatlanokká váltak, mert a községi tanácsok illetékes tisztviselői ezeken a birtokvázlatokon vezetik át (hozzávetőlegesen) a változásokat.

Nagy szerencsénkre a II. József korabeli I. katonai felvétel térképlapjai megőrizték a hasonló korbéli kataszteri földmérés megsemmisített lapjainak számos elemét. Így vált lehetővé például, hogy GYÖRFFY István rekonstruálhassa az ősi magyar falvak és települések formáit, s megállapíthassa azok törvénytörvényességét.²⁹

Semmivel sem kisebb értékűek azonban a kataszteri térképekről készített „*földművelési*” térképek. Ezek a birtokvázlatokhoz hasonló módon hártypapíron készült, majd kartonra felragasztott, s végül kiszínezett, kis alakú, mindössze 21 × 21 cm nagyságú vázlatok. Mivel a birtokvázlatok nagyjából elpusztultak vagy megrongálódtak, a tudományos: elsősorban agrártörténeti, növényföldrajzi, hidrográfiai és morfológiai kutatások céljára ezek a térképek állanak rendelkezésre. Jelenleg az Állami Földmérési

²⁴ Uo. 17. évf. 119. l. Pozsony, 1908.

²⁵ [GÁNÓCZY S.]: *Az angol földmérő*. Uo. 1912. 206–209. l.

²⁶ [GÁNÓCZY S.]: *Felmérési viszonyok Romániában*. Uo. 1916. 180–190. l.

²⁷ ANTALFFY A.: *A Magyar Állami Földmérés*. Térképészeti Közl. 1934. 1–2. füz. 9–51. l.

²⁸ A[NTALFFY A.]: *A hazai felmérés alapvető munkálatairól*. *Kataszteri Közl.* 1892. 6. sz. 49–51. l. ANTALFFY A.: *Az országos kataszteri felmérés és annak közgazdasági jelentősége*. Uo. 1914. 41–45. l. ROLLA J.: *Az ország felmérése és annak nemzetgazdasági jelentősége*. Uo. 1911. 145–161. l.

²⁹ GYÖRFFY I.: *Magyar nép, magyar föld*. Bp. 1942. és Uő: *Magyar falu, magyar ház*. Bp. 1943.

és Térképészeti Hivatal Központi Adattára őrzi őket. Véleményünk szerint helyesebb lenne átadni azokat az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának, mert az azokat kiegészítő térképanyag is ott található, és a kutatók is ott juthatnak hozzájuk a legkönnyebben.

A millénium táján merült fel az a gondolat, hogy a földművelési térképekből nagyobb területeket ábrázoló, összefüggő térképeket szerkesszenek. Ez a szándék 1900-ban valósult meg. Ekkor kezdette meg az Államnyomda a „Magyarország vármegyéinek közigazgatási és földművelési térképe” c. sorozat kiadását³⁰. Ennek a munkálatnak több változatban feldolgozott eredményét az Országos Széchényi Könyvtár térképtára őrzi.

Mindenekelőtt itt vannak ennek a különösen becses, 1: 144 000-es méretarányban készült sorozatnak az *eredeti kéziratos és kézzel színezett lapjai*, valamint 21 vármegyének hét színnyomással előállított, ugyancsak 1: 144 000 méretarányú földművelési térképei. Végül készültek ezekből nagyobb kataszteri egységeket 6–10 térképlapon összefogó összeállítások is, hasonló méretarányban.

Mindegyik egységnek külön címe van. Például egyiké: „*Culturen Croquis des Ofen-Pester Districtes in Ungarn, 1855.*”

E címből látható, hogy a szóbanforgó földművelési térképek a kataszteri földmérés kezdeti időszakának tőlünk egy évszázad távolában levő mezőgazdasági viszonyairól adnak tájékoztatást. Mivel nagy területeket fognak össze, rendkívül becses források a kutatók számára. A térképek a közigazgatási határokat hatféle jelzéssel, a művelési ágakat hat színnel, a vízzel borított területeket pedig a kék szín ötféle árnyalatával tüntetik fel. Emellett a térképeken 28 különböző topográfiai jelet használtak; ezeken kívül feltüntették a történelmi nevezetességű helyeket, emlékeket, romokat és az ütközetek helyét is. Nem túloz FODOR³⁰, amikor azt írja, hogy ezek a földművelési térképek a későbbi térképeknek és a tudományos kutatásnak „kimeríthetetlen forrásává” váltak.

Vajon a ma készülő kataszteri térképlapok is hasonló értékűek? Minden bizonynyal! A ma térképei 200–300 év múlva ugyanolyan keresettek és megbecsültek lesznek, mint napjainkban a XVII–XVIII. századi kéziratos térképek. Értéküket az sem fogja csökkenteni, hogy ma művi sokszorosítással számos példányban készülnek. Azokon a példányokon kívül, amelyeket a levéltárak, térképtárak és néhány hivatal őriznek — miként azt tapasztalatból tudjuk — alig lesz belőlük egy-két példány.

Napjaink kataszteri térképeinek forrásértékét még egy lényeges szempont növeli. A birtokviszonyok a szocialista államokban, így hazánkban is, az utolsó tíz esztendő alatt gyökeresen megváltoztak. Ennek a változásnak kézzelfogható és maradandó képét a mai kataszteri térképeken találjuk. Agrártörténészeink számára azonban e térképek csakis akkor lesznek teljes értékűek, ha a régi (1945 előtti) kataszteri térképek eredeti példányai *érintetlenül* maradnak fenn az utókor számára.

Korunk mezőgazdasági képe, szocialista iparunk, városaink, falvaink nagyarányú fejlődése térképileg csakis a kataszteri térképeken lesz nyomon kísérhető. S éppen a fejlődés eddig soha nem tapasztalt irama mellett a ma kataszteri térképei sokkal hamarabb válnak forrásértékűvé, mint bármelyik elődjük.

BENDEFY LÁSZLÓ

³⁰ FODOR F.: *A magyar térképirás*. Bp. 1952–1954. 409. l.

450 évvel ezelőtt született Konrad GESNER svájci polihisztor. Orvos, természet-tudós, fizikus, nyelvész és tanár volt, számos olyan könyv szerzője, amelyekkel új tudománysszakok alapjait rakta le (összehasonlító nyelvészet, geológia, rendszerező növénytan és állattan). Írásai tanúsítják, hogy elsősorban saját megfigyeléseire támaszkodott, de azt is, hogy igyekezett minden őt foglalkoztató kérdésről elolvasni minden rá vonatkozó könyvet. Az akkori irodalomkutatásban nagy nehézséget okozott az a tény, hogy bibliográfiák, átfogóbb könyvtári katalógusok vagy más hasonló jellegű referenz-könyvek nem segíthettek, mert ilyenek nem voltak. Nyilván ez vezette arra a gondolatra, hogy egy olyan bibliográfiát állítson össze, amely felsorolja a tudományos kutatás szempontjából fontosabb műveket.

A fiatal tudós szorgalmára jellemző, hogy ehhez a munkához 25 esztendő korában fogott hozzá, és négy évvel később, 1545-ben már nyomdába adhatta a *Bibliotheca universalis*, fólió alakban, 1264 lapon. (Tíz évvel később pótlást is készített hozzá *Appendix Bibliothecae Conradi Gesneri* címmel.) Teljességre törekedett, nyelvi szempontból azonban válogatott. A nemzeti nyelven írt könyveket nem tartotta elég tudományosnak, s így csak a latin, görög és héber nyelvűeket vette számba, összesen 3000 szerző kb. 30 000 művét. A gyűjtéshez felhasználta barátai, ismerősei könyvtárát, a kiadói katalógusokat, és ezeket kiegészítette a hallomásból, irodalmi utalásból ismert munkákkal.

Korában a családnevek még kialakulóban voltak, s ezért a könyvtári katalógusok nagyobbára keresztnév alatt sorolták fel az állományt. GESNER is ezt a gyakorlatot követte, s ehhez abban az időben szokatlan következetességgel ragaszkodott. LUTHERT is Martin alatt osztotta be a névsorba, s a beosztás alapja a római auktoroknál sem a sokkal ismertebb nomen (Horatius) vagy cognomen (Cicero), hanem a mi keresztnévünknek megfelelő praenomen (Quintus, Marcus). A könnyebb keresés céljából a *Bibliotheca* elején közöl egy indexet a családnevek, római nomenek, cognomenek betűrendjében. Ha valaki nem ismeri a keresztnéveket, innen megtudhatja, hogy például PANNONIUS QUINQUEECCLESIENSISnek Janus a keresztnéve, munkáit tehát a J betűnél kell keresni. Általában arra törekedett GESNER, hogy a több néven ismert szerzőket is könnyen meg lehessen találni. Így II. PIUS pápa nevével utalt AENEAS SILVIUSra, Henricus Archiepiscopus EBREDIENSISről a Henricus DE SEGUSIA formára.

A név után többnyire egy-két rövid életrajzi adat tájékoztat a szerző származásáról, foglalkozásáról, születés évéről, arról, hogy melyik szerzetesrendnek volt tagja stb., de néha hiányzik ez a biográfiai bevezető. Ezután következik a művek felsorolása, nem egyszer ötvené, hatvané, sőt olykor száznál is többé. A nyomtatásban megjelent kötetek egy részénél megtaláljuk a kiadás helyét és évét, a kötet alakját (2°, 4° stb.), más-kor pedig csak a címét.

A bibliográfia felsorolja a kéziratos műveket is, mint Bernardus ORICELLARIUS Rómáról írt könyvét, amely csak majdnem két évszázaddal később, 1724-ben került sajtó alá. Az *Appendix* egyik adata szerint Georgius COLLIMITUSnak, a Bécsben élt humanista csillagásznak és matematikusnak — akit mi inkább Georgius TANNSTETTER néven ismerünk — egyik kéziratos és azóta valószínűleg elveszett munkája Magyarországról szól.¹

A *Bibliotheca universalis* azok számára, akik azt keresik, hogy egy őket érdeklő tárgyról milyen munkák jelentek meg, használhatatlan. Hatalmas adattömegében csak a szerzők ismeretében lehet tájékozódni. GESNER ezt jól tudta, s ezért három évvel később *Pandectarum sive partituum universalium libri XXI* című összeállításában a *Bibliothecában* felsorolt műveket újból kiadta szakok szerinti csoportosításban.

¹ Appendix. 40. l. „Ungariam descripsit.”

Szakrendje² szerves egészbe próbálja összefoglalni a tudományok különböző ágait. Lényegében kora oktatási rendjét követi. 21 szakja közül az első kilenc a septem artes liberalest, a középkor és a reneszánsz alapismereteit tartalmazza, a következő kilenc a bölcsészettudományi kar tantárgyait, a három utolsó pedig a három magasabbrendűnek tartott kar (jogi, orvosi, hittudományi) anyagát. Ennek megfelelően a tudományokat két főrésztre osztja, előkészítő szakokra (praeparantes) és a tulajdonképpeni tudományokra (substantiales), az előkészítő szakokat pedig ismét kétféle, szükségesekre (necessaria), s olyanokra, amelyek széppé teszik az életet, felékesítik ezt (ornantes). A necessariákhoz tartozik a beszéddel foglalkozó négy szak, a grammatika, a dialektika-logika, a retorika és a poétika, továbbá a számok és arányok törvényeit ismertető öt szak, az aritmetika, a geometria-optika, a muzsika (!), az asztronómia és az asztrológia. (Figyelemre méltó, hogy a csillagászatot külön választotta a csillagjóslástól). Az ornanteshez sorolhatók a jóslás-varázslás (de divinatione et magia), a földrajz, a történelem, továbbá a különböző művészetek és mesterségek (de diversis artibus illiteratis, mechanicis etc.) A lényeges tudományok a következők: természetbölcselet, metafizika — pogány teológia, erkölcsbölcselet, gazdaságbölcselet (de philosophia oeconomica), a politika, beleértve a hadtudományt is (de re politica id est civili ac militari) és végül a jog, az orvostudomány és a teológia. Mindegyik szak több alszakra oszlik.

Ez a tudományrendszerezés kora színvonalán áll, bár számunkra a jóslásoknak tudományként való megbecsülése nevetségesnek hat. Kialakítására az arisztoteleszi hagyomány és a humanista gondolkodás egyformán hatott. A teológia itt már nem foglal el kimagasló helyet, csak egy a huszonegy szak között. (Összehasonlítás kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a nagyszombati Egyetemi Könyvtár XVII. század végén kidolgozott szakrendjében tizennyolc szak közül tíz teológiai.)

GESNER még a *Pandectarumot* sem tekintette teljesen kielégítő segédkönyvnek. A bibliográfiájában szereplő műveket harmadszor is ki akarta adni, ezúttal tárgyszó-szerűen. Hozzáfogott ehhez a munkához is, de egyéb elfoglaltsága miatt nem sokáig folytatta, hanem átadta két barátjának, s ők sohasem készültek el vele. A *Bibliotheca universalis* és a *Pandectarum* azonban enélkül is, mint a világ könyvtermésének egyetlen műbe való összefoglalása és rendszerezése, igen népszerű, sokat használt referenz-mű maradt. Ezt bizonyítja egyebek közt a számos későbbi, GESNER 1565-ben bekövetkezett halála után megjelent bővített kiadás.

GESNER rendszerességével, következetességével, bibliográfiájának hatalmas anyagával, betűrendes és szakosított részével maradandó hatást gyakorolt a könyvtárügyre és a bibliográfiára. Joggal és méltán tisztelhetjük személyében a „*bibliográfia atyját*.”

VÉRTESY MIKLÓS

Hat évszázad könyvdíszítéseinek és miniatúráinak kiállítása a Szépművészeti Múzeumban. A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának most megnyílt kiállítása a középkori és reneszánsz képzőművészet egyik jelentős művészeti ágával, a kódexek művészetével ismert meg. Az elragadóan szép anyag, melyet tárlatlátogató közönségünk még alig ismer, a XI—XVI. század könyvdíszítéseiből és miniatúráiból ad ízelítőt. A kódexek és az egyes lapok, illetve laptöredékek anyagát szellemesen egészíti ki az Országos Levéltár néhány címereslevele, melyek OLÁH Miklós 1548-as címereslevele

² Részletes ismertetését ld. BESTERMANN: *The beginnings of bibliography*. London, 1935. 17. l. GULYÁS P.: *A bibliográfia kézikönyve*. I. köt. Bp. 1941. 245—246. l. BABICZKY B.: *Könyvtári osztályozás*. I. 2. kiad. Bp. 1960. 15—16. l. (Egyetemi jegyzet).

kivételével a Levéltár Mohácselőtti Gyűjteményéhez tartoznak. Ezek az oklevelek, melyek egészen más rendeltetésűek, mint a kiállítás nagy anyaga, stíluskritikailag kitűnően egészítik ki a tárlatot, mintegy illusztrálva a miniatúraművészet és a címereslevelek műhelyi és technikai azonosságát.

Arra, hogy a kiállítás kódexművészetünk minden problémáját bemutassa, a kiállítás rendezője nem vállalkozhatott. Talán nem is annyira a rendelkezésére álló anyag, mint inkább a kiállítás terjedelme nem tette ezt lehetővé. Így példaként említjük a hazai kódexművészet fejlődésének részletes végigvezetését, a sajátosan itthoni alakulás és a különböző külföldi hatások bemutatásával. Ha mégoly izgalmas és adósságot törlesztő feladat is ez, nem lehetett ennek a tárlatnak célja. De nem vetjük el a gondolatát annak, hogy egy ilyne jellegű kiállításra is szükségünk lesz, amely a most megrendezettnél szűkebb tematikájú, de a magyar kódexművészet illusztrálása szempontjából mélyebben tárja fel a fejlődés problémáit. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ezt nem a kiállítás hiányságaként említjük, hiszen éppen ez a tárlat segít ahhoz, mint egyik első lépés, hogy felmerüljön egy ilyen bemutató szükségessége, a teljességre törő magyar anyag kiállításával.

Természetesen a Múzeum kiállítása kódexművészetünket kizárólag a művészet-történet felől közelíti meg. Azonban nyilvánvaló, hogy a kódexművészet vizsgálata komplex módszereket kíván, a művészettörténetnek, irodalomtörténetnek és a könyvtártudománynak egyaránt anyaga és elsősorban az utóbbi tudományra vár a feladat, hogy irányítsa és összegezze a kódexművészet teljességre törő feldolgozását és publikálását. Így bár a Múzeum szükségképpen nem vállalkozhatott többre, mint amennyit a kiállításon megoldott, de felvetette a gondolatát egy komplexmódszerű tárlat megrendezésének.

A Szépművészeti Múzeum kiállítása, a rendelkezésére álló anyag lehetőségeivel az európai könyvdíztítés és miniatúra általános alakulásával ismertet meg. Illusztrálni tudja az európai kódexművészet kialakulását meghatározó gyökereket, a bizánci és az angol-szász ellentétes indulást, és azt, hogy hogyan formálódik ezeknek szintéziséből a középkori európai miniatúraművészet. Bár éppen az indulást bemutató anyag szegényes, az első két évszázadot csupán hat kódex képviseli: két bizánci (katalógus szám I. II.) egy angol (IV.), majd egy francia, magyar és délnémet (III–V.), a lapok megválasztásáva, és az anyag elrendezésével nagyszerűen vezet át és stílustörténeti alapot ad elsősorban a XIII. századi anyaghoz. Ezt a kort már a laptöredékekkel és kódexekkel együtt 14 tárgy képviseli, ami után továbbvezet a mindinkább résziskolákra és műhelyekre bontható későbbi anyaghoz.

Mindenki részére nagy élmény olyan kitűnő művek megismerése, mint a CSATÁRI Bibliával rokon *Expositiones in Cantica Canticorum*, a XIV. századi kaligrafikus kolostori művészetet reprezentáló *Pozsonyi Missale*, a NAGYSZOMBATI Mihály pozsonyi kanonok által írt és díszített *Missale*, a VITÉZ János udvarába tartozkodó REGIOMONTANUS MÁTYÁS királynak ajánlott *Canones-e*, a *Divina Commedia* XIV. századi velencei kódexe, a Szépművészeti Múzeum XIV. és XV. századi *Biblia Pauperuma* és sorolhatjuk a kiállításon látható és európai viszonylatban is jelentős darabokat.

A kiállítás AGGHÁZY Mária munkájának eredménye, aki túl a rendezésen, a kiállításához kapcsolódó katalógusban írt tanulmányával nagyszerű vezetőt ad az anyaghoz összefoglalva az európai kódexművészet legjelentősebb kérdéseit.

DÁVID KATALIN